

קדושת האדם והצלת חייו

לעומת המוות והחדלון *

הרב יצחק ידידיה פרנקל

ערכו של האדם וחייו הם — במוסר היהדות — גדולים לאין שיעור, ואסור לפי הדין לקצר חיי אדם אף ברגע. הרמב"ם (בהלכות רוצח ושמירת הנפש פ"ב ה"ז) כותב: „אחד התורג את הבריא, או את החולה הנוטה למות, ואפילו הרג את הגוסס, נהרג עליו". אכן, לפי ההלכה אסורה לא רק הריגה פעילה, אלא, גם כפי שפוסקים הרמב"ם והשולחן ערוך (ביו"ד סי' של"ט): „אין מעמצין עיניו [של הגוסס] עד שתצא נפשו, וכל המעמץ עם יציאת הנפש, הרי זה שופך דמים", שבדבר קטן מקרב מיתתו, „וגוסס הרי הוא כחי לכל דבריו" (וזה מבוסס על התלמוד, מס' שבת קנ"א). וגם אם עושה זאת כדי להציל נפש אחרת זוהי הריגה, שכלל בידינו: „אין דוחין נפש מפני נפש", בין אם זה במקרה של אשה המקשה לילד והיא בסכנה ואפשר להצילה על ידי הריגת הילד — הרי ההלכה היא, שאם יצא כבר רובו של הילד לאויר העולם הריהו בגדר חי, ואסור להרוג אותו כדי להציל את אמו, שאין דוחין נפש מפני נפש (משנה אהליות פ"ז) — ובין אם זה במקרה של לקיחת איבר מן האדם, שמוחלט אצל הרופאים שלא יחיה, וההלכה קובעת שאדם הנמצא במצב של קרוב למיתה ודאית, אין לקרב מיתתו אף במשהו, שאין מתירין להרוג את הטריפה (גודע ביהודה, מה"ת, חו"מ, נ"ט), כדי להציל את השלם, שהרי מקפח חיי שעה של השני. ההלכה הזאת היא מוחלטת והיא מוסרית, מכיון שכל זמן שנשמת אדם בו הוא בגדר חי. גם מפני שהאדם עלול לטעות, וגם רופא הוא אדם. ועל כן קבע השו"ע (ביו"ד סי' של"ו) בדיני הרופא — שלא יתעסק ברפואה אלא אם כן הוא בקי ומוסמך. ואם ריפא שלא ברשות, הוא חייב על טעות, ואם ריפא ברשות והוא בקי, וטעה והזיק — פטור מדיני אדם, מפני, שכאמור, הוא למד ובעל נסיון, ובכל זאת עלול הוא לטעות, והרי קביעת הרופאים היא, שרק על פי רוב האדם הזה במצבו ימות, אבל ההלכה קובעת (יומא פ"ד), שאין הולכים בפקוח נפש אחרי הרוב, ומחללין שבת וכל המצוות כדי להציל חיי אדם אפילו לחיי שעה. ויש הסבר מוסרי נוסף לכך בספרי הראשונים, כי יש אדם שבשעה אחת של מעשים טובים קונה לו עולמו יותר מעשרות שנות חיים, או יותר מכל חיי העולם הבא (עבודה זרה י'), דיתכן שבשעה זאת יפעל מה שהוא בעל ערך יותר משפעל כל חייו, ובאותה שעה ישוב אל לבו ויתוודה (המאירי, יומא). יתר על כן, אדם הנוטה למות — שבודאי יש ערך רב לכך שיתוודה לפני

* מתוך הרצאה בסימפוזיון בינלאומי בנושא: „האדם מול המוות", שהתקיים בתל-אביב

ביום 19.1.78.

פטירתו, צריך להיזהר מאד, לפי ההלכה, כיצד לומר לו זאת באופן שלא יתרגש ויתייאש, כגון אומרים לו: הרבה התוודו ולא מתו, והרבה לא התוודו ומתו, ואומרים לו שיתן דעתו על ענייניו, אם הלוח או הפקיד — ואל יפתח, כי מזה לא מתים. ואסור לומר לו זאת בנוכחות אנשים אחרים, שמא יבכו וישברו לבו. כך קבעו, שאסור להודיע לכל חולה על פטירת אביו ואמו, שצריך לומר עליהם קדיש, ואע"פ שהוא יכול לומר, בכל זאת לא יודיעו לו, שמא ישברו את רוחו, ומשתיקים המנחמים מפניו (יו"ד, סי' של"ז). ועל אחת כמה וכמה שאסור להגיד לו את מחלתו הקשה שתקצר את ימיו. וגדול הראשונים בהגהות אלפסי כתב: „אסור לגרום למת שימות מהרה, כגון מי שהיה גוסס זמן ארוך ולא יכול להיפרד אסור להשמיט הכר מתחתיו, או איזה פעולה שהיא, כגון להזיזו ממקומו שיקרב מיתתו". וכך גם קבעו הרי"ף והרמב"ם, שהמאמץ עם יציאת הנפש הרי זה שופך דמים כי שמא רק נתעלף.

והפרי מגדים כותב: דמי שהיה חייב מיתת ביי"ד (בימים הקדמונים) ונפל עליו הגל, דמפקחין עליו, דהלא אין ממיתין אותו בשבת, וחיי שעה יש על כל פנים. (אע"ג דהמ"ב בבאור הלכה מתוכח על הלכה זו).

ומי שנפלה עליו מפולת ספק חי ספק מת, ספק הוא שם ספק אינו שם — מפקחין עליו, אע"פ שיש בו כמה ספיקות, ואפילו מצאוהו מרוצץ שאינו יכול לחיות אלא לפי שעה — מפקחין עליו (או"ח סי' שכ"ט). וכך כותב הרמב"ם: (הל' שבת, פרק ב') „כשעושים דברים אלה אין עושין ע"י נכרים ולא ע"י קטנים ולא ע"י עבדים וכו', אלא ע"י גדולי ישראל וחכמיהם. ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ולא שימות בהם. הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם, ואלו האפיקורסים האומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהן הכתוב אומר, גם אני נתתי לכם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם".

וכך אמרו חז"ל: ההורג תרש ושוטה נהרג עליו, דכתיב איש כי יכה כל נפש — כל שהוא נפש, והם בכלל לא תעמוד על דם רעך. ו„מרוצץ" גרוע מגוסס, דליכא אפילו מיעוטי דמיעוטי, אעפ"כ משום חיי שעה מחללים עליו השבת. וכן כתב האו"ח (בשם סמ"ג וסמ"ק): „מצאוהו חי אע"פ שנתרוצץ מוחו ואינו יכול לחיות כי אם מעט מפקחין עליו ומוציאין אותו לחיי שעה".

בכנס רופאים שהתקיים בביה"ח בילינסון ושאליו הוזמנתי ע"י הפרופ' דה פריס, נשאלתי ע"י פרופסור אחד מקליפורניה, ארה"ב, מה הדין במקרה שאדם ירה בראשו של חברו, וזמן קצר מאד אחרי הריגתו הוציאו רופאים את לבו כדי לגסות להשתילו במישהו אחר. סניגורו של הרוצח טען בפני בית המשפט, שהיות ועדיין לבו של הנרצח פעם, אע"פ שהמוח הפסיק את פעולתו, אפשר לומר שלא הרוצח היה ההורג אלא הרופא שהוציא את לבו כשעדיין דפק. והוא שאל לחוות דעתי. ותשובתי היתה שהעו"ד צדק, שהרי אמרו: „הכוחו עשרה בני אדם בעשר מקלות, האחרון חייב וכו'".

ועל כן, גם אם מפסיקים הזנה תוך-זרידית לחולה בתרדמת (Coma) הרי זה דומה לדין הרמב"ם (בהל' רוצח פ"ג), „כפתו ומת ברעב", וחייב משום רוצח,

כי גם כאן מפסיקים פעולה פיזיולוגית חיונית. ולא רק זאת אלא גם במקרה שהעירוני נפסק מעצמו, או שנגמר הנוזל בבקבוק, חייבים לחדשו כל זמן שנחשב לחי, אע"פ שהסיכויים אפסו, מטעם „לא תעמוד על דם רעך". מנקודת מבט זו — גם חולה הצמוד למכונת הנשמה אסור להפסיק את פעולת המכונה, כי יתכן שבזאת מפסיק את ניצוץ החיים שעדיין נשאר בו, אע"פ שאינו נראה לעיני הרופאים. והנה בענין מות המוח כתב ד"ר יעקב לוי, שפרופ' רייטמייער קבע בכנס רופאים בשטוטגרט (1969), שמתוך 40 חולים, שפסק אצלם מתוור הדם חתה E.E.G. שלהם היה שטוח ולא היו כל סימנים לאיזו שהיא פעולת המוח — מבין אלה הבריאו 7 לחלוטין ו-27 חזרו לתחיה לתקופת זמן קצרה. פרופ' קורץ מסר על מקרה E.E.G. איזו-אלקטרי במשך 8 שעות רצופות, וכל הסימנים של מוות מוחי, עם כל זאת חזר החולה לחיים. הפרופ' אשכנזי כתב בגליון „הרפואה", שיש להגיע למסקנה, שגם אם נקבע E.E.G. שטוח, ואף אם יש נתונים קליניים על מות המוח, אין זה מספיק בשום אופן לקבוע על סמך זה את המוות, כל זמן שהלב פועל, כי רק שני אלה, יחד עם הנשימה, קובעים את חיי האדם, ובהפסקם — נפסקים חיי האדם. ופרופ' אשכנזי מזהיר לא להפסיק הנשימה ולהחיא את האדם שמראה עדיין סימנים דלים של פעולות וגטיביות, ז. א. פעולות לב ונשימה.

פרופ' סטרצל אמר באותו כנס בשטוטגרט, שכשמוציאים כליה מאדם שמת מוות מוחי בלבד, נחשב הדבר כאילו שמוציאים אותה מגופה חיה. פרופ' ווקר מג'ון הופקינס קבע, שרק הסימנים המקובלים יחד עם E.E.G. שטוח והפסקת דפיקות הלב קובעים את המוות, ולא אחרת. פרופ' גרסטנברגר אמר, ש-E.E.G. שטוח אינו מגדיר מוות אלא שעתיד למות.

יודעים אנו כי קיימת גישה אחרת, שכיוון שאין סיכוי לחייו ועלול למות תוך זמן קצר, מורים לעצמם היתר להוציא חלקים ממנו, אבל זה נוגד את ההלכה הברורה. (מקורות ההלכה במשנה — אהלות פ"ז, בתלמוד — סנהדרין ע"ב, ברמב"ם — הל' רוצח פ"ב ופ"ד, בשו"ע — יו"ד סי' של"ט, וביתר הפוסקים). ולא רק ההלכה, אלא גם המוסר והאתיקה הרפואית מתנגדים לכך, כפי שקבע פרופ' ברום מאמסטרדם: „הרפואה נעשתה כ"כ מסובכת וכ"כ רחבת ידים מכדי שנוכל עוד להרשות לעצמנו לעזוב את דבר הגדרת המוות וקביעתו בידי המקצוע הרפואי".

רוב החוקרים מסכימים, אפוא, לשיטת החת"ס, יו"ד סי' של"ח, המגדיר את המוות כך: „כל המוטל כאבן דומם, ואין בו שום דפיקה, ואם אחר כך בטלה הנשימה, אין לנו אלא דברי תוה"ק שהוא מת". ההגיון גם אומר, שאם לא נתחשב עם גורמי מוסר, אתיקה, דת ומשפט, הרי כל קרבן תאונה ייהפך בעל כרחו ל„תורם" איברים להשתלה נסיונית. אגב, גם הקרובים אינם בעלי דיעה על מתן הוראות להפסקת ההנשמה, כיון שגוף קרובם אינו שלהם. יתר על כן, גם האדם עצמו אין לו בעלות אבסולוטית על גופו, וכך קבעו גדולי הפוסקים, וביניהם הרמב"ם [הל' רוצח פ"א], „שאינו נפש של הנרצח קנינו של גואל הדם אלא של הקב"ה". מאידך קבעו חכמי התורה, שכל היכול להציל

ואינו מציל, עובר על לאו של לא תעמוד על דם רעך, ומחוייב במצוות עשה והשבותו לו (דברים כ"ב) — לרבות אבידת גופו (סנהדרין ע"ג). הרי שהרופא צועד על חוט השערה, בין הצלת אדם לבין אבדתו בידיים. אלא שהרמב"ן אומר: „כיון שניתנה רשות לרופא לרפאות, ומצוה נמי דרמיא רחמנא עליה, אין לו לחוש כלום שאם מתנהג בהן כשורה לפי דעתו, אין לו ברפואות אלא מצוה“, ואם טעה בשיקול דעת הרפואי, אינו חייב כלום.

סיכומם של דברים: כדברי הרמב"ם בתפיסת היהדות אף לך ערך גדול יותר מחיי האדם, שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא חסד ורחמים, ועשה אותם האדם וחי בהם — ואין בדעות אחרות, מתקדמות כביכול, כדי להכריע את תורת ישראל, אשר רואה את הערך של הצלת האדם כערך עליון, ואין דוחים גפש מפני גפש.

„צריך שיהיה הרופא סופר, בעל חשבון, זך הדעת, טוב הדעת, רך הלשון, יפה הצורה, זך המליצה, נקי הבגדים, קל ולא כבד המשא, מרבה השמחה, מרחיק האנחה, דרך הבינה, ממהר התכונה, בעל מוסר, רב החכמה, טוב הקומה, יפה המראה לא ארוך ולא קצר, ויהיה בכל ענייניו על הדרך הישר, לא יהא גאה בחכמתו, ממהר בהליכתו עד שיהיה ביושר דרכיו ויתרון מידותיו וכל ענייניו נכונים, ויהיו בגדיו בכל עת לבנים, ומראה פניו ודבריו נעימים וריח בגדיו כריח בשמים“.

(ר' שם טוב בן יצחק מטורטושה [הובא ע"י ד. מרגלית, בספרו דרך ישראל ברפואה, ירושלים, תש"ל, עמ' 502])